

หน่วยที่ 12 :

สถาปัตยกรรมไทย

12.1 ความเข้าใจเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม

12.1.1 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสถาปัตยกรรม และประโยชน์ใช้สอย มีดังนี้

สภาพแวดล้อมและแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งจะแตกต่างกันในแต่ละเขตภูมิภาคในด้านรูปลักษณะ การใช้วัสดุ และวิธีการก่อสร้าง เช่น จากสิ่งปลูกสร้างในเขตหนาว เขตร้อน ชื้นที่ราบลุ่ม ชุมชนเมือง จะมีรูปทรง ผังเรือน ที่เหมาะสมกับสภาพที่ตั้งอยู่ในอาศัยและใช้สอยได้ดี รวมทั้งแสดงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เฉพาะภูมิภาคด้วย

ในด้านประโยชน์ใช้สอย มนุษย์สร้างสถาปัตยกรรมเพื่ออยู่อาศัย และทำกิจกรรมต่าง ๆ ใช้ชีวิต (ทางกาย) และทางวัฒนธรรม (ทางใจ จิตวิญญาณ)

12.1.2 **คตินิยมในการสร้างสถาปัตยกรรม** หรือสิ่งที่พึงปฏิบัติและพึงหลีกเลี่ยงในการก่อสร้าง เป็นคตินิยมที่ยึดถือสืบต่อกันมาในสังคมหนึ่ง ๆ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการก่อสร้างและใช้สอย

คนไทยมีคตินิยม ในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมเกี่ยวเนื่องกับการเลือกทำเล การเลือกวัสดุ การวางผัง การวางศิลาฤกษ์ การลงเสาเอก การเลือกวัน เวลา ลงมือก่อสร้าง การกำหนดขนาดสัดส่วน และการยึดถือในเรื่องความงาม

1. **การเลือกทำเล** คนไทยนิยมปลูกสร้างบ้านเรือนตามริมน้ำ สอดคล้องกับวิถีชีวิตเกษตร การอาหารและการคมนาคมสัญจร

2. **การเลือกวัสดุ** เลือกใช้ไม้เนื้อดี แข็งแรง ทนทาน ซึ่งเหมาะกับวิธีการก่อสร้างและประโยชน์ใช้สอย มีหลักเกณฑ์ในการเลือกไม้ปลูกเรือน เช่นมีการกำหนดลักษณะเสาที่ดีและไม่ดี

3. **การเลือกฤกษ์ยาม** เปิดความเชื่อเกี่ยวกับอิทธิพลของดวงดาวและเทพ ซึ่งกำหนดวันเวลาก่อสร้างเพื่อให้มีช่วงจังหวะ วันเวลาที่เริ่มก่อสร้างให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี

4. **การกำหนดทิศทาง** เพิ่มความเชื่อเกี่ยวกับทิศและอิทธิพลของลมฟ้าอากาศในการวางผังเรือน ผังศาสนาอาคาร ดังเช่น การประดิษฐานพระพุทธรูปในโบสถ์มักจะทำหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ตามทิศที่พระพุทธเจ้าทรงผินพระพักตร์ในคราวตรัสรู้ เป็นต้น

5. **การกำหนดสัดส่วน** เพิ่มคตินิยมของการหาวัสดุ การใช้สอย ได้สะดวก เหมาะกับประโยชน์และยังให้เกิดความพึงพอใจ โดยจะใช้สัดส่วนมนุษย์ที่สัมพันธ์กับอาคารหรือสิ่งปลูกสร้างเป็นเกณฑ์

6. **รสนิยมในด้านความงาม** เป็นความรู้สึกลึกซึ้ง และค่านิยมด้านความงาม ซึ่งได้รับการกล่อมเกลาในด้านความงามที่ปฏิบัติต่อกันมาจนกลายเป็นนิสัยประจำกลุ่มชน หรือสังคมนั้น ๆ

12.2 สถาปัตยกรรมบ้าน สิ่งก่อสร้าง ในที่อยู่อาศัยของคนไทยประกอบด้วยเรือนนอน เรือนครัว คุ้มข้าว และรั้ว อาจจะเพิ่มเติมหอนั่ง หอนก หอไม้ ศาลปู่ตาและศาลพระภูมิ โดยทั่วไปนิยมสร้างด้วยไม้และวัสดุธรรมชาติตามที่หาได้ในท้องถิ่น ต่อเมื่อสังคมเปรียบจากสังคมเกษตร มาเป็นสังคมอุตสาหกรรมและบริการ ทำให้ชุมชนเมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว สิ่งก่อสร้างเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยจึงเปลี่ยนไป มักเป็นเรือนหลังเดี่ยว อาจแยกครัวหรือไม่ก็ได้ แต่ยังคงศาลพระภูมิ และทำรั้วบ้าน

เรือนของคนไทยมีแบบแผนนิยมเฉพาะแต่ละถิ่น ดังนี้

1. **เรือนกาแล** เป็นเรือนหลังคาจั่ว มักสร้างเป็นเรือนจั่วแฝด ผังเรือนแบบสมมาตรฝาเรือนด้านข้างเคียงผายออก มีหน้าต่างขนาดเล็ก เจาะเฉพาะผาห้องนอน 1-4 ช่อง นอกจากนี้ลักษณะเด่น คือ หลังคาตราจั่วติดไม้กาแล
2. **เรือนทรงไทย** เป็นเรือนหลังคาจั่วและปลายจั่วโค้งปั้นลมมียอดแหลม ปลายขอบแบบตัวแปดผังเรือนรูปสี่เหลี่ยมสมมาตร ฝาเรือนที่นิยมมากเป็นฝาแบบฝาประกน เรือนทรงสัมผัส มีหน้าต่างทุกช่องเสา หน้าต่างสูง กว้าง และนิยมตกแต่งด้วยไม้ลายแกะสลักหรือฉลุไม้สวยงาม
3. **เรือนภาคใต้** แบ่งเป็น 2 แบบ คือ

- ❖ **เรือนไทยพุทธ** ซึ่งเป็นเรือนทรงไทย แต่มีขนาดใหญ่และเล็กกว่าเรือนไทย ไม่นิยมติดบันลุ่ม ฝา สายบัวหรือฝามะกอก มีหน้าต่างขนาดเล็ก และใช้ต่อม่อรับเสาเรือน
- ❖ **เรือนไทยมุสลิม** มี 3 แบบ คือ แบบทรงจั่ว (แม่และ) เรือนทังปั้นหย่า (สี่มะ) และเรือนทรงมนิสา (ฟลามอ) ซึ่งเป็นแบบที่มีลักษณะเด่น หน้าจั่วตกแต่งพิเศษ ยอดจั่วประดับด้วยไม้มากเหลาเป็นลูกแก้ว และปลียอดติดกลางสั้มจั่ว ประดับไม้ฉลุ 2 ชั้น เรือนมุสลิมได้มีหน้าต่างเปิดต่อจรดพื้นเรือน และตอนล่างมีลูกทรงกัน

4. เรือนภาคอีสาน มี 4 แบบ

- **เรือนไทยโคราช** ซึ่งคล้ายเรือนภาคกลาง แต่ไม่ทำสั้มสอด บันลุ่มไม่แหลมสูงไม่มีตัวหงา
- **เรือนเกย** เป็นเรือนสามห้องมีระเบียบ ชาน และครัวใน
- **เรือนแฝด** เป็นเรือนโตงมีจั่ว 2 จั่ว มีฝาหุ้มมิดชิด มีพื้นที่ใช้สอยแบ่งเป็นห้องนอน พ่อ แม่ ลูก ชาย และลูกสาว (ห้องสั้ม)
- **เรือนโขง** เป็นเรือนโถง มีชานเชื่อมและคัวไฟแยกออกต่างหาก

12.2.2 **สถาปัตยกรรมวัด** แบ่งพื้นที่เป็นเขตพุทธาวาส เป็นที่ของพระศาสนา เขตสังฆาวาส เขตที่พักอาศัยของพระสงฆ์ เขตปรกเป็นเขตที่พระสงฆ์ประกอบกิจวัตรหรือให้ชาวบ้านใช้เป็นที่พักอาศัย สถาปัตยกรรมวัดมีดังนี้

1. **ปราสาท** เพิ่มสิ่งก่อสร้างที่ขัณฑ์ หรือเกือบที่ขัณฑ์ สำหรับประดิษฐานพระธาตุหรือสิ่งของสำคัญ ด้รับอิทธิพลทางรูปแบบ จากศาสนสถาน ขอบโบราณ ซึ่งกำหนดให้เพิ่มปราสาทสำหรับประดิษฐานของเทพหรือศิลาสิ่งในศาสนาพราหมณ์ คตินิยมในสมัยอยุธยาปราสาทเพิ่มหลักของวัด

2. **เจดีย์** เป็นสิ่งก่อสร้างรูปทรงกรวย มีรูปแบบต่าง ๆ คือแบบระฆังกลม (ด้รับอิทธิพลจากศรีลังกา) แบบเหลี่ยมย่อมุมต่าง ๆ แบบเรือนธาตุ แบบหัวเหลี่ยม และแบบทรงบัวตูมหรือพุ่มข้าวพินธ์

3. **โบสถ์** เป็นอาคารที่ประชุมทำกิจของสงฆ์ มีพระพุทธรูปประดิษฐานเป็นประธาน มีผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าทำมุข หลังคาทำลดระดับ และต่อลดระดับออกไปด้านข้าง ตกแต่งด้วยช่อฟ้า รวย และ ลายอง ปัจจุบันเป็นสถาปัตยกรรมที่มีสำคัญเป็นหลักของวัด

4. **วิหาร** เป็นอาคารประดิษฐานพระพุทธรูป ภาคเหนือถือคตินิยมว่าเป็นอาคารสำคัญของวัดมีแบบโถง (ไม่ก่อผนัง) และแบบมีผนัง ในภาคกลางเดิมก็คือ คตินิยมเช่นนั้นเหมือนกัน ต่อมาสร้างศาลากลางเปรียญทำหน้าที่แทนปัจจุบันไม่นิยมสร้างวิหาร

5. **ศาลากลางเปรียญ** เป็นศาลาธรรมหรือโรงธรรม (อิสลามเรียกหอแจก) เป็นที่สำหรับชาวบ้านมาทำบุญถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ในวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา เป็น

โรงขนาดใหญ่ยกพื้นสูงลดมุขหัวท้าย หลังคาทรงจั่วหลังคาลาดสี่ด้านให้คลุมต่ำลง และคลุมพื้นที่ซึ่งขยายออกไปรวมจากในช่วงเสาในประธาน

6. **หอกลองและหอระฆัง** เป็นหอแขวนกลอง ระฆังใช้ตีเวลาบอกเวลาฉันอาหารและลงโบสถ์ สร้างด้วยไม้เป็นหอโล่ง หลังคาจั่วต่อกับลาดรวม หรือหลังคาพรหม พักตร์ต่อยอดแหลม ถ้าสร้างด้วยเครื่องก่อมักทำด้วยทรงหลังคาจั่ว และหลังคาทรงประสาท

7. **หอไตร** เป็นหอไว้พระไตรปิฎกและคัมภีร์ อยู่ในเขตพุทธาวาสบ้าง มีขนาดเล็กภาคกลางนิยมปลูกด้วยไม้ลงในสระน้ำ ภาคเหนือนิยมปลูกคล้ายเรือนชั้นสูงหรือคล้ายโบสถ์ลักษณะ 2 ชั้น ชั้นล่างเป็นตึก ชั้นบนเป็นไม้ เป็นอาหารทรงโรง ตกแต่งด้วยเครื่องล่ายองบางแห่งสร้างหอไตรแบบเรือนสามัญทั่วไป

8. **ซุ้มเสมา** เป็นซุ้มครอบโบเสมาโดยมีฐานรองรับ (แต่ไม่ปรากฏในภาคเหนือและอีสานโบราณ) เป็นซุ้มแบบหลังคาโค้ง หรือโค้งแหลม คล้ายกับข้าง กับซุ้มเรือนยอดในสมัยก่อนซุ้มเสมาทำเฉพาะวัดหลวงเท่านั้น

12.2.3 **สถาปัตยกรรมวัง** เพิ่มสิ่งปลูกสร้างของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ชั้นสูงในราชธานี ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกับความสำคัญชนชั้นและฐานะของบุคคล ประกอบด้วย 1. พระบรมมหาราชวัง หรือวังหลวง เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ และเป็นศูนย์กลางการปกครอง 2. พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) และ 3. พระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)

1. **พระบรมมหาราชวัง** แบ่งพื้นที่เป็น

- **เขตพระราชฐานชั้นนอก** เป็นที่ตั้งหน่วยงานเกี่ยวกับพระราชกิจได้แก่ ที่ทำการของข้าราชการสำนัก โรงที่พักของทหาร
- **เขตพระราชฐานชั้นกลาง** เป็นที่ตั้งที่นั่งท้องพระโรงที่เสด็จออกว่าราชการ เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีและเสด็จออกรับราชทูตที่เข้ามาเจริญราชไมตรี
- **เขตพระราชฐานชั้นใน** เป็นเขตรโหฐานเพราะเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ และของอัครมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา และเป็นที่อยู่ของฝ่ายในที่เป็นผู้หญิง

ลักษณะสถาปัตยกรรมวังสร้างขึ้นด้วยคตินิยมว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทวราช (ธรรมราชา) จึงประทับวิมานที่ตกแต่งประดับประดาอย่างอลังการและวิจิตรงดงาม มีรูปลักษณะพิเศษทั้งการวางผัง และลักษณะรูปทรง ซึ่งถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และตราไว้เป็นกฎมณเฑียรบาล กล่าวคือปีกเป็นเรือนยอด หลังคาชั้นลด บางองค์ยกยอดประสาท ตัดเครื่องประดับเครื่องล่ายอง มีขนาดสะดุ้ง

ส่วนพระราชวังหน้า และวังหลัง ทำหลังคาลดมุขแต่ไม่ยกยอดปราสาท ติดเฉพาะเครื่องประดับแบบบรอยระกา นอกจากนี้สถาปัตยกรรมวังของเจ้าฟ้ากับวังพระองค์เจ้าก็แตกต่างกันด้วยคือ กำแพงวังเจ้าฟ้ามีโบเสมา ท้องพระโรงเจ้าฟ้าทำมุขลด 2 ชั้น ส่วนวังพระองค์เจ้าไม่มีโบเสมา และหลังคาท้องพระโรงทำชั้นเดียว

2. **พระราชวัง** พระตำหนักวังต่าง ๆ มีการปลูกสร้างตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมัยรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน สถาปัตยกรรมที่สำคัญส่วนใหญ่เป็นที่แปรพระราชฐานส่วนพระองค์

โดยสรุปลักษณะสถาปัตยกรรมวังมี 3 ลักษณะ

1. **แบบประเพณีไทย** มีลักษณะเด่นที่รูปทรงหลังคา การวางผัง และการประดับตกแต่ง

แบ่งได้เป็น

1. หลังคาทรงประสาท หรือหลังคาทรงมณฑป
2. หลังคาทรงจั่ว มีเครื่องประดับแบบเครื่องล้าของ
3. หลังคาทรงจั่วมีเครื่องประดับแบบสามัญ

2. **แบบตะวันตก** ในระยะแรก (สมัยรัชกาลที่ 5) ออกแบบและควบคุมการก่อสร้างโดยสถาปนิกชาวอิตาเลียน ชาวเยอรมัน และชาวอังกฤษ ภายหลังใช้สถาปนิกชาวไทยเป็นอาคารตีแบบตะวันตก

3. **แบบจีน** ส่วนใหญ่เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างส่วนประกอบของอาคารหรือสถาปัตยกรรมหลัก ยกเว้นพระที่นั่งเวหาส์น์จุฑา ในพระราชวังบางปะอิน มีข้อสังเกตว่าสถาปัตยกรรมจีนนิยมมาใช้ในงานตกแต่งองค์ประกอบอาคารทั้งภายในและภายนอกอาคาร

12.2.4 **สถาปัตยกรรมไทยยุคใหม่** เริ่มได้รับความนิยมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 สร้างเป็นพระที่นั่งหลายองค์ ในเขตพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ยิ่งได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง นำไปสร้างวังเจ้านายทั้งในเขตพระนครฝ่ายเหนือหรือฝ่ายใต้ รวมทั้งสร้างเป็นที่ทำการของรัฐบาล บ้านพักข้าราชการ และตึกแถวร้านค้า

สมัยรัชกาลที่ 6 สร้างเป็นโรงเรียน บ้านของคหบดี สถานีรถไฟและตึกแถวร้านค้า นอกจากนี้ยังผสมผสานศิลปะไทยกับศิลปะขอม และศิลปะตะวันตกมากขึ้น

ปลายสมัยรัชกาลที่ 7 มีแบบอย่างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลงานของสถาปนิกไทย ศึกษามาจากต่างประเทศ มีลักษณะเรียบง่ายไม่นิยมประดับประดาลวดลาย และใช้เส้นดอเป็นส่วนใหญ่

หลังปี พ.ศ. 2525 สถาปัตยกรรมสมัยใหม่คลี่คลายไปมีทั้งสถาปัตยกรรมเชิงอนุรักษ์ และแบบต่าง ๆ หลากหลาย จนเกิดเป็นกระแสสถาปัตยกรรมโพสต์โมเดิร์น ซึ่งมีหลายแนวทาง เช่น แนวสถาปัตยกรรมเก่าของตะวันตก แนวผสมผสาน แนวเน้นความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม แนวอนุรักษ์ไทย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สถาปัตยกรรมแบบประเพณีไทยก็ยังคงดำรงอยู่โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมทางศาสนา ซึ่งยังคงเอกลักษณ์ในการกลางอิทธิพลของกระแสโลกสมัยใหม่

